O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEK TILSHUNOSLIGI KAFEDRASI

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

"NAZARIY, AMALIY TILSHUNOSLIK VA TIL O'QITISH METODIKASI"

mavzusidagi respublika onlayn ilmiy anjumani materiallari

Termiz, 2021-yil, 4-noyabr

Termiz-2021

Create By Ez Scanner

ЎЗБЕК ТИЛИ МИЛЛИЙ КОРПУСИНИНГ ОНЛАЙН ВАРИАНТИНИНГ ТУЗИЛИШИ ХУСУСИДА

Тоирова Гули Ибрагимовна,
Бухоро давлат университети ўзбек тилшунослиги
кафедраси доценти, филология фанлари бўйича
фалсафа фанлари доктори

Корпус лингвистикаси – дунё фанининг, жумладан, тилшуносликнинг энг ривожланган соҳаси, корпус эса тилшуносларнинг зарурий иш қуроли; оғзаки, ёзма ёдгорликлар, миллий-маданий меросни акс эттирувчи ахборот манбаи. У қидирув дастурига бўйсундирилган матнлар йиғиндиси, мукаммал разметкага эга корпус лингвистик тадқиқотлар самарадорлигини таъминлашда барқарор лингвистик база вазифасини бажаради. Сунъий интеллект маҳсули сифатида: электрон луғатлар, таржима порталлари, терминологик маълумотлар банки, виртуал (электрон) кутубхона, электрон матнли корпуслар, электрон ҳукумат, электрон нашр, электрон дарслик ва қўлланмаларнинг барчасини санаш мумкин. Сунъий интеллект маҳсули бўлган лингвистик электрон манбалар муайян тил корпусини яратиш учун хом ашё саналади.

Ўзбек тили миллий корпусини яратишда визуал интерфейс турини таклиф қиламиз. Интерфейснинг бу тури илк корпус яратиш жараёнида қийинчилик туғдирмайди. Чунки, мониторда намойиш этиладиган визуал тасвирлар ёрдамида маълумотларни узатадиган стандарт компьютер интерфейси ҳисобланади. Келажакда кўзи ожиз инсонларни ҳисобга олган ҳолда овозли турини таклиф этиш мумкин.

Ушбу соҳадаги энг янги йўналишлардан бири бу сенсорли интерфейс саналади. Унинг ишлаш принципи маълум объектлар орқали амалга ошириладиган фойдаланувчи ва машинанинг жисмоний ўзаро таъсирига асосланади. Айтишимиз мумкинки, бу монитордан фойдаланган ҳолда фойдаланувчига илгариги маълумотни графикавий равишда олган маълумотларни тақдим этишга уринишдир.

1-расм

Create By Ez Scanner

Корпусларининг интерфейси турли дизайн, тузилишга эга бўлиб, унинг мукаммаллиги корпус яратувчи муаллифнинг зиммасига юкланади. Чунки интерфейс корпус ҳақида илк таассурот қолдирувчи, ўзига жалб этувчи умумий кўринишдир. Интерфейс яратишда миллий коллоритни акс эттирувчи безаклар ҳамда мумтоз ёки замонавийликни акс эттирувчи белгилар эътиборга олиниши лозим. Бу корпуснинг қидирув ойнаси, яъни интерфейси саналади. "Корпусдан қидириш" – бу жойда сўз ёки гапни қидириш имкони мавжуд. Бунда натижа қуйидаги кўринишга эга бўлади. Корпуснинг "Лексик-грамматик қидирув" тугмасидан сўзнинг қуйидаги хусусиятларини билиб олиш мумкин: Сўзнинг маъноси, грамматик ҳолати, синонимлиги, омонимлиги, паронимлиги, антонимлиги, сўзнинг варианти, сўзнинг қўлланилиш даври, сўзнинг қўлланилиш услуби кабилар.

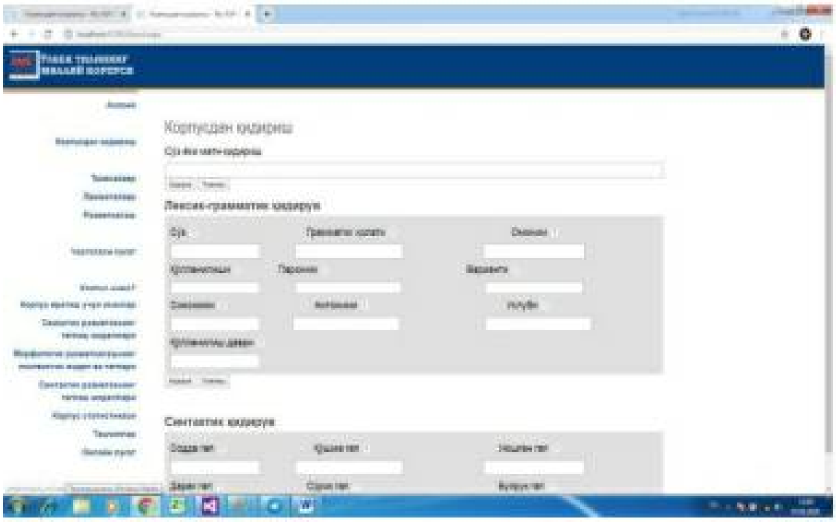

2-расм

Жумладан, "ингичка" сўзи ёзилганда, қуйидаги маълумотларга эга бўламиз:

- **сўзнинг маъноси**: 1.Кўндаланг кесими меъёрдан кичик; 2 Чийилдоқ, ўткир (товуш ҳақида);
- **грамматик ҳолати**: [сифат];
- **синоними:** майин;
- **омоними**: йўқ;
- **пароними**: йўқ;
- **антоними:** йўғон;
- **варианти**:йўқ;
- **қўлланилиш даври:** замондош;
- **қўлланилиш услуби:** бетараф;

"Синтактик қидирув" тугмасидан биз гапнинг мақсадига кўра: дарак, сўроқ, буйруқ турини ва гапнинг тузилишига кўра: содда ва қўшма, уюшган гапларни ажратиб оламиз.

Create By Ez Scanner

3-расм

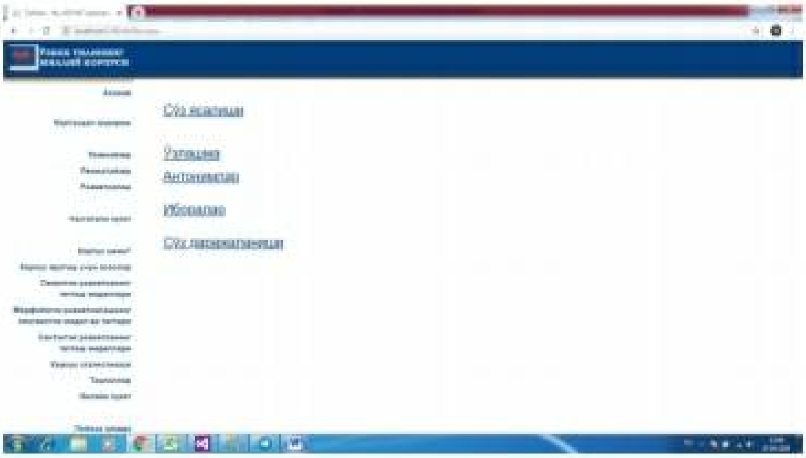

4-расм

"Сўз ясалиши" тугмасида 200га яқин сўзнинг ясалиши таҳлил этилган.

илож	но	лан	лик					
илтифот	сиз	лик	бе	лик				
инсоф	ли	сиз	лик	бе	лик	но	лик	она
инсон	лик	парвар	лик	сифат				
интизом	ли	лик	сиз	лик	бе	лик		
ипак	ли	лик	фуруш	чи	лик			
ишим	лаш	шунос	лик					
иқтидор	ли	сиз						
иқтисод	ий	от	чи					
исбот	ла	сиз	бе-					
ил	гак	лич						
илгари	ги	ча	ла					
жабр	ла	ли						
жадал	ла	лик						
жадид	изм	чилик						
жафо	каш	лик	кор	ли	сиз			
жаҳолат	ли	параст						
жаҳон	бахш	пир	лик	намо	шумул			
жилов	бардор	дор	ла	хона				

5-расм

Маълумотлар базасини яртиш жараёнида "Excel жадвалларидан фойдаланилади, бунда биринчи устунда файл номи (аниқ кўрсатилган йўл), бошқа устунларда эса метаматнли атрибутлар ва технологик маълумот келтирилади. Мазкур амал Excel дастурининг ўрнатилган воситаларидан самарали фойдаланиш имконини беради ва қидирув тизимида анча қулайликлар туғдиради. Масалан, қидирув, фильтрация, таҳлил ва маълумотларни қайта ишлаш (амаллар рўйхати, автотўлдириш, статистика). Бунда жадваллар матн форматида сақланиши лозим ва бу форматни Excel тушуниши шарт. Мазкур амал орқали жадвал кўринишда сақланган файл, нафақат Excel, балки бошқа жадвалли дастурлар қабул қилиши ва ишлаш вазиятининг самарадорлигини ошириш имкониятини беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, ўзбек тили миллий корпусининг онлайн варианти тузилишда "Ўзбек тили изоҳли луғат"да мавжуд сўзлар таҳлилга тортилади. Интерфейс - замонавий дастурий дизайн талабларига жавоб берадиган, фойдаланувчига тушунарли, ишлаш учун

Create By Ez Scanner

қулай шаклда бўлиши керак. Интерфейс технология ва фойдаланувчи ўртасидаги алоқа тизими ҳисобланади. Интерфейс визуал, имо-ишоравий, овозли каби турларда бўлади. Миллий корпус тизим ва амалий дастурлаш интерфейсидан ташкил топиши керак бўлади.

ФРАЗЕМАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕЎ ТИЛИНЕ ТӘН ФУНКЦИЯЛАРЫ (И.Юсупов дөретпелери тийкарында)

Гулжахан Алламбергенова,
Қарақалпақ мәмлекетлик университети,
филология илимлери бойынша философия докторы (PhD)
G-allambergenova@list.ru

Тил билиминде «стилистика» илими айрықша әҳмийетке ийе. Тек тил билими ушын емес, әдебияттаныў илими ушын да зәрүрли болған тараў. Стилистика – бул «стиль» сөзи тийкарында грек тилинен алынған болып, жазыў ушын сүйир, ушқыр етип шығарылған таяқша мәнисин аңлатылыўы бәршеге белгили. Қарақалпақ тил билиминде стиль ҳаққында проф. Е.Бердимуратов мийнетлеринде көзге түседи. Илимпаз өз мийнетлеринде стиль бойынша толық мағлыўматты яғный қарақалпақ тилиндеги функциональ стильлик өзгешеликлерин, раўажланыў басқышлары және олардың сөзлик қурамның байытыўдағы орнын көрсетип берди.

Бул бойынша проф. Е.Бердимуратов стиль – бул ҳақыйқатында да тилдиң тарийхый раўажланыўының барысында турмыс тараўларына, тил арқалы қатнастың түрли формаларына конкрет ситуацияға байланыслы лексика-семантикалық, грамматикалық ҳ.т.б. бойынша сол тараўға функциональлық бейимлилиги менен қәлиплескен тил қуралларының системасы сыпатында көринеди [1; 89] – деп атап өткен. Ҳақыйқатында да, сонлықтан бизде мақаламызда фраземалардың хәр түрли стильлик хызметлерде келиўине тоқтап өтпекшимиз. Сөйлеў фраземалар бир қанша кең ҳәм жаргон сөзлерге тән еркин қолланылады. Тилимизде күнделикли аўызеки сөйлеў тилине тән фраземалар да өнимли қолланылады.

Тилимизде сөзлер бир қанша функционаллық хызметлерде жумсалады. Лексикалық ҳәм грамматикалық өзгешелиги яки туўра ҳәм аўыспалы мәнилерде, көркемлеў қураллары тийкарында қолланылатуғын, сөзлик қурамның сөзлик байлығын раўажландырып отырады. Бул жағдай фразеологиялық сөз дизбеклерине де тән қубылыс болып, фраземалар бир қанша функционаллық хызметлерди атқарып келеди. Олар көбирек көркем шығармаларда, әсиресе халық аўызеки дөретпелеринде көбирек ушырасады.

Турақлы сөз дизбеклериниң көпшилиги сөйлеў тили фраземалары болып, олар улыўма фразеологизмлердиң ярымынан көбин қурайды. Өзбек илимпазы Б.Йулдошевтың көрсетиўине қарағанда, стильлик жақтан қолланылыў дәрежесине бола сөйлеў тили фраземалары пәс (төменги) тил

Create By Ez Scanner

MUNDARIJA

Termiz davlat universiteti rektori, Oliy Majlis Senati a'zosi, professor A.R.Maraximovning tabrik nutqi 5

Nazariy va amaliy tilshunoslik

Каримов С. Ўзбек тилшунослигида пунктуация муаммоларининг ўрганилиши 7
Ҳакимов М., Бурханова М. Лисоний ва нолисоний парадигмалар дифференциацияси 11
Жабборов Х. Суғориш лексикасига оид халқона сўзлар семантикаси 16
Оразымбетова З., Мухиятдинова Т. Язык и стиль аналитических жанров в газете (на основе каракалпакской периодической печати) 18
Умурқулов Б. Бадиий наср ва адабий тил 23
Махмараимова Ш. Маънони таркиб топтирувчи компонентлар 26
Ёқубов Ш. Алишер Навоий асарларида баъзи сеҳрли сонларнинг қўлланиши 32
Жабборов Э. Алишер Навоийнинг тиллар қиёси ҳақидаги қарашлари 35
Тоирова Г. Ўзбек тили миллий корпусининг онлайн вариантининг тузилиши хусусида 40
Алламбергенова Г. Фраземалардың сөйлеў тилине тән функциялары (И.Юсупов дөретпелери тийкарында) 43
Исломов И. Ўзбек тили географик терминларининг ўз қатлами ва унда маъно ўзгариши 48
Umurkulov Z. Metafora olamni idrok etishning muhim vositasi 52
Shukurov A. She'riy matnda og'zaki nutq vositalari 57
Юлдошева Н. Ўзбек тилининг синтактик талқини ва ундаги муаммолар хусусида 60
Амонтурдиева Ш. Ёзма диний матнларнинг имловий хусусиятлари 63
Begmatova G. Jahon milliy korpuslarida idiomatik birliklarning berilishi 66
Amonturdiyev N. "Devonu lug'atit-turk" asarida to'y va maishiy hayot bilan aloqador etnografizmlarning semantik tahlili 68
Марқаев К. Этнонимлар асосида яратилган антропонимлар
Муқимова З. Ўткир Ҳошимов асарлари тилининг ўрганилиши 73
RaximovaU. O'zbek dostonlarida qofiyaning lingvopoetik tadqiqi 77
Рахматова З. Ўзбек тилида болалар нутқини ўстириш воситалари. луғатларнинг яратилганлик ҳолати 80
Турдиқулов Ш. *Вахшивор* теотопоними хусусида 84
Бурханова М., Газиева М. Коммуникатив парадигма ва гнесологик структура 87
Сайдуллаева Р. Тарихий-бадиий матнларда ономастик ва антропонимик бирликларни ўрганилиш тарихидан 92
Холмуродова М. Эркин аъзам кинокиссаларида новербал воситаларнинг прагматик тавсифи 98
Турдимуродов С. Изоҳли луғатларда сифат метафорик эвфемик маъноли лексемаларнинг грамматик хусусиятлари 102
Худайназарова Ў. Ўзбек лингвомаданиятида мифологик образлар талқини 107
Ҳамроева Н. Зиддиятли нутқий мулоқот (конфликтли дискурс) ва унинг социолингвистик табиати 110
Аҳмедов Ҳ. Халқ достонлари тили ва фразеологиясининг ўрганилиши 113
Қодирова З. Маҳсулот ёрлиқлари – рекламанинг бир кўриниши 121
Xayitova F. Toponimlarning leksik o'zgarishi 124

Create By Ez Scanner

Очилова М. Электрон луғат – лексикография ривожининг янги босқичи маҳсули 129
Ergasheva D. Ruhiy holatni ifodalovchi matnlarning sintaktik qurilishi (ko'chirma va muallif gapi) 137
Курбаназарова Н. Этнографизм – тил тизимидаги миллий хосланган луғавий бирлик 140
Xidirova I. Qipchoq lahjasida so'zlashuvchi oila a'zolar nutqining gender (jins) jihatdan xoslanishi 143
Allamuratova X. O'zbek antroponimikasida kontaminatsion nomlar, ularning yasalishi 147
Amini Aziz Ahmad. Dehqonchilik mahsulotlari nomlari va ularning lisoniy talqini 151
Temirova K. Inson xarakter-xususiyatini ifodalovchi iboralar 155
Раҳмонов Б. Этнографизм ва ёндош ҳодисалар талқини 162
Rahimova Z. Argo ijtimoiy chegaralangan leksik birlik sifatida 166
To'rayeva Z. "Qunduz bilan Yulduz" dostonidagi metaforalarning lingvopoetik xususiyatlari 171
Nazarov Z. O'zbek tilshunosligida morfologik birliklarning polifunksional jihatlari tadqiqi 173
Boysariyeva S. Oydin Hojiyevaning ko'chimlardan foydalanish mahorati 177
Раймов Қ. Тил ва нутқ парадигмаларнинг систем таҳлили 180
Muhammad Humayun Nadim. Afg'oniston o'zbeklari to'y-marosimlarida *osh* leksemalari etnonimlarining lisoniy talqini 185
Юсупова Д. Мастерство использования слова 188
Sobirov M. O'zbek tilshunosligida o'quv lug'atchiligi masalalari 193
Ro'ziyev E. "Devonu lug'ati-t-turk" asaridagi maqollarni tadqiq etishda zamonaviy yondashuvlar 196
Abdualimova G. Fe'l nisbat kategoriyasining davrlararo va turkiy tillararo solishtirmasi 200
Shodmonaliyeva Y. Tasdiq va inkor kategoriyalarining namoyon bo'lishi xususida 206
Xursanov M. Onomastika va urbanonimlar 209
Tursunov O. Sport leksikasida tub va o'zlashma so'zlar 211
O'ralova Ch. Saida Zunnunova she'riyatida leksik takrorlar 213
Salohiddinova N. O'zbek diniy matnlarida qo'llaniluvchi frazeologik birliklar 215
Tursunov J. Ta'limiy lug'atlarning tilshunosligimizda tutgan o'rni 217
Qayumova D. Surxondaryo o'zbek shevalari leksikasi xususida 220
Xoliyarova Sh. Abdulla Qodiriy asarlaridagi antropoetonimlarning lingvopragmatik tadqiqi

O'zbek tili va adabiyoti o'qitish metodikasi

Yuldasheva D. Maktab ona tili darslarining adabiyot bilan integratsiyasini ta'minlash tajribasidan (10-sinf misolida) 223
Абдуллаева Н. Интеграциялашган дарсларда ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиши 228
Sattorov Sh. O'zligimiz timsoli bo'lgan tilimiz ham tariximiz, ham taqdirimizdir 232
Norqulova Sh. Maktabda mumtoz adabiyotni o'qitish muammolari 237
To'yeva Z. Ona tili mashg'ulotlarida ta'limiy bayondan foydalanish 239
Мустафоқулов Р.Б., Темирова К.Б. Имом Ат-Термизийнинг таълимий қарашлари 242
Kattayeva F. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiyani shakllantirishda badiiy adabiyotning o'rni 245

Create By Ez Scanner

Амирқулова З. Ҳикояда бадиий бўёқдорлик 247
Navruzova N. Nodira hayoti va ijodining o'rganilishiga bir nazar 249
Siddiqova O. Vohaning oykonimika bilan bog'liq afsonalari 253

Create By Ez Scanner